

Ξηροπαΐδης: Γκάνταμερ – Χάμπερμας

Γιώργος Ξηροπαΐδης: *Η διαμάχη των ερμηνειών. Γκάνταμερ – Χάμπερμας*. Αθήνα: Πόλις 2008, 561 σ., 33 €.

Κρίνει η Γκόλφω Μαγγίνη (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων)

gmaggini@uoi.gr

Η μελέτη του Γιώργου Ξηροπαΐδη *Η διαμάχη των ερμηνειών. Γκάνταμερ – Χάμπερμας* αποτελεί ένα μοναδικού εύρους και στοχαστικής δύναμης πόνημα που πραγματεύεται το ιδιαίτερα απαιτητικό θέμα του διαλόγου μεταξύ δύο μεγάλων εκπροσώπων της σύγχρονης ευρωπαϊκής φιλοσοφίας: του Χανς-Γκέοργκ Γκάνταμερ και του Γιούργκεν Χάμπερμας. Το πλαίσιο στο οποίο κινείται η μελέτη, αλλά και ο γενικότερος προσανατολισμός της, δίνονται από τον συγγραφέα ευθύς εξαρχής: αφετηρία του είναι η κριτική οριοθέτηση της μεθοδικής συνείδησης, όπως αυτή θεματοποιείται από τον Γκάνταμερ στο *Αλήθεια και μέθοδος* (1960), με την επιδίωξη υπέρβασης του υποκειμενισμού και του καρτεσιανού ιδεώδους της επιστημονικής βεβαιότητας που κυριαρχούν στη νεωτερική φιλοσοφία. Το αντι-παράδειγμα της ερμηνευτικής αλήθειας στον Γκάνταμερ ενεργοποιεί πεδία εναλλακτικά προς την επιστήμη, όπως αυτό της τέχνης, της ιστορίας και των επιστημών του πνεύματος (σ. 6-19). Παράλληλα, ο Γκάνταμερ επαναφέρει στο προσκήνιο το κρίσιμο, αν και παραγνωρισμένο, θέμα της καντιανής κριτικής δύναμης (*Urteilstkraft*), σε μια απόπειρα να την απελευθερώσει από τα στενά όρια της αισθητικής συνείδησης και να την επανασυνδέσει με τη ζώσα ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα. Κεντρική ενόραση του Γκάνταμερ είναι ότι η εμπειρία της ερμηνευτικής αλήθειας δεν εδράζεται στο υποκείμενο αλλά ανήκει στο ίδιο το πράγμα (*Sache*: σ. 28, 481-2, 545).

Αυτή η βασική θέση, από την οποία εκκινεί και η μετωπική ρήξη του Γκάνταμερ με το κυρίαρχο, θετικιστικών αποχρώσεων, ιδεώδες της αλήθειας, αποτελεί συνάμα και αφετηρία μιας πολεμικής για το κατά πόσο η άρνηση της μεθοδικής βεβαιότητας συνιστά, με επιστημολογικούς όρους, μιαν υπαναχώρηση έναντι του σχετικισμού. Στην πραγματικότητα, το ευρύ πεδίο της σύγχρονης φιλοσοφίας μπορεί κατά τον Γ.Ξ. να χαρτογραφηθεί μέσα από τη διαμάχη των ερμηνειών, με το «φάντασμα του σχετικισμού» να πλανάται μεταξύ ερμηνευτικής φιλοσοφίας, κριτικής φιλοσοφίας και μεταμοντέρνου. Οι αλληπάλληλες αναφορές του Γ.Ξ. σε εκπροσώπους των τριών αυτών φιλοσοφικών ρευμάτων και στον μεταξύ τους διάλογο (λ.χ. Γκάνταμερ-Ντερριντά, Γκάνταμερ-Άπελ, Γκάνταμερ-Ταίηλορ) συνοδεύεται από εκτενείς αναφορές στον τρόπο με τον οποίο η ερμηνευτική του Γκάνταμερ ανοίγει διάλογο με εκπροσώπους της σύγχρονης αναλυτι-

κής φιλοσοφίας (Ντέιβιντσον). Η ιδιαίτερη προοπτική μέσα στην οποία κινείται η μελέτη του Γ.Ξ. είναι ο επαναπροσδιορισμός της διαμάχης των Γκάνταμερ-Χάμπερμας, η οποία καλύπτει χρονικά ολόκληρη τη δεκαετία του 1960, μέσα από το όψιμο έργο τους· στόχος του είναι να πιάσει το νήμα της διαμάχης από εκεί όπου αυτή σταμάτησε, τονίζοντας τις εκλεκτικές συγγένειες αλλά και την ιδιάζουσα διαπλοκή των δύο αυτών θεωρητικών προσανατολισμών. Κεντρικό άξονα για την προσέγγιση αυτή συνιστά η ιδέα μιας *κριτικής ερμηνευτικής* που εκκινεί από το ιδεώδες του διαλόγου και της διαλογικής συνεννόησης (μιας «φέρουσας συμφωνίας», όπως την πραγματεύεται ο Γκάνταμερ), η οποία δεν βρίσκεται μακριά από την αναλυτική της διυποκειμενικής συνεννόησης που εμπνέει το χαμπερμασιανό πρόγραμμα μιας καθολικής πραγματολογίας (σ. 41-2). Οι τρεις ενότητες που συνθέτουν τη μελέτη πραγματεύονται τη θεωρία του επικοινωνιακού πράττειν και τα ιδιαίτερα ερωτήματα που αυτή θέτει (Μελέτη Πρώτη), τις βασικές γραμμές της φιλοσοφικής ερμηνευτικής νοούμενης ως «ερμηνευτικής της εφαρμογής» (Μελέτη Δεύτερη), και τέλος τη συμπλοκή του κριτικού στοιχείου με το ερμηνευτικό προκειμένου να καταδειχθεί η διαλογική υφή της κατανόησης στο πλαίσιο μιας *κριτικής ερμηνευτικής* (Μελέτη Τρίτη).

Η κεντρική ιδέα του Γ.Ξ. είναι η ανάγκη για μια «πλουραλιστική ερμηνευτική» που λαμβάνει ως αφετηρία την ερμηνευτική θέση του Γκάνταμερ, ενσωματώνοντας παράλληλα στοιχεία κοινωνικής κριτικής. Ο κριτικός-ερμηνευτικός πλουραλισμός τον οποίο εισηγείται ο Γ.Ξ. συνιστά μια θεωρία «δευτέρου βαθμού»· με άλλα λόγια, ίσταται στο μεταθεωρητικό επίπεδο, συνιστά μια «αρνητική μεταθεωρητική στάση» (σ. 44). Είναι υπό αυτή την έννοια που μια κριτική ερμηνευτική διαφοροποιείται τόσο από τις μονιστικού τύπου, μεταφυσικές και μη, οικουμενιστικές θεωρίες όσο και από τις μηδενιστικές θεωρίες, καθώς και από θεωρίες που συντάσσονται εντέλει με έναν ισχυρό, μεταφυσικού τύπου, πλουραλισμό τύπου Ντερριντά. Η μεταθεωρητική υφή των εν λόγω ερωτημάτων καταδεικνύεται με έμφαση από τον Γ.Ξ., ο οποίος θέτει το ζήτημα μιας «φιλοσοφικής ερμηνείας της ερμηνείας» (σ. 46-7), μια και αυτό που ενδιαφέρει τον Γκάνταμερ δεν είναι η συγκρότηση κριτηρίων που να είναι σε θέση να εξηγήσουν τι καθιστά μια ερμηνεία ορθή ή λανθασμένη, αλλά το ποιοί είναι οι όροι που καθιστούν την κατανόηση δυνατή εν γένει. Τίθεται συνεπώς το ερώτημα εάν η φιλοσοφική ερμηνευτική είναι μια *a priori* θεωρία περί ερμηνείας: στην πραγματικότητα, η ερμηνευτική διεκδικεί μια ιδιόμορφη καθολικότητα η οποία πρέπει πάντοτε να ελέγχεται από το συγκεκριμένο, αποδεχόμενη έτσι την ιδιάζουσα, ιστορικά πεπερασμένη φύση της γνώσης και της ανθρώπινης εμπειρίας εν γένει. Το τελευταίο σημείο συνιστά τον πυρήνα της κριτικής που ο Γκάνταμερ απευθύνει στον Χάμπερμας, στο μέτρο που τον εγκαλεί για θεμελιωτισμό, επισημαίνοντας την ανάγκη αποσύνδεσης της αξίωσης για οικουμενικότητα από «το απροϋπόθετο». Αντίθετα από την ανάγκη για σαφή διάκριση θεμελίωσης και εφαρμογής στις ηθικές κρίσεις, την οποία μια γνωστικιστική ηθική θεωρία τύπου Χάμπερμας κληρονομεί από τον Καντ, ο Γκάνταμερ θέτει ως προτεραιότητα τη συμπληρωματικότητα «δικαίου» και «αγαθού», προκειμένου να κατανοηθεί ο αινιγματικός δεσμός οικουμενισμού και ριζικού πλουραλισμού. Εντούτοις, για τον Γ.Ξ., και οι δύο θεωρητικοί είναι «νεωτερικοί» στο μέτρο που αποδέχονται άνευ όρων το ιδεώδες

της ελευθερίας. Δεν έχει λοιπόν ιδιαίτερο νόημα εδώ η επίκληση της διαβόητης – υπεραπλουστευτικής εν πολλοίς– διάζευξης «Αριστοτέλης ή Καντ».

Ο Γ.Ξ. εκθέτει λεπτομερώς τα ζητήματα του επικοινωνιακού πράττειν και της ορθολογικής συναίνεσης στον Χάμπερμας (σ. 69-237). Θα αρκεστούμε εδώ σε μια συνοπτικότερη αναφορά στις κατευθυντήριες γραμμές αυτής της έκθεσης: (α) πραγμάτωση στον Χάμπερμας της «γλωσσικής στροφής» της Κριτικής Θεωρίας, έτσι ώστε να προσδιοριστεί εκ νέου η ερμηνευτική υπόσταση μιας επαρκούς κοινωνικής θεωρίας· (β) διαλογική και πραγματολογική θεμελίωση της κοινωνικής θεωρίας, με στόχο την εκ νέου απόκριση στα κλασικά προβλήματα της, όπως αυτά ετέθησαν ήδη από τη βεμπεριανή κοινωνική θεωρία· (γ) αξίωση μιας ριζικής ανασυγκρότησης των επικοινωνιακών δομών του βιόκοσμου που επαπειλείται από το στρατηγικό δραν· (δ) διασύνδεση της χαμπερμασιανής θεωρίας με άλλες κοινωνικές θεωρίες που θεματοποιούν την προβληματική σχέση συστήματος και βιόκοσμου, όπως η θεωρία των συστημάτων του Ν. Λούμαν· (ε) ανάγκη επαναπροσδιορισμού του μαρξικού χειραφετητικού ιδεώδους. Οι αλληπάλληλες επαναναδιατυπώσεις από τον Χάμπερμας μιας συναινεσιακής θεωρίας της αλήθειας (1980-99) στο πεδίο της γνωσιοθεωρίας και κατόπιν η επεξεργασία μιας διαλογικής ηθικής (Diskursethik) στο πεδίο της πρακτικής φιλοσοφίας εντάσσονται σε αυτό το γενικότερο πλαίσιο. Η βασική ένσταση στην τελευταία αφορά στα προβλήματα που θέτει «(μια ακόμη) επιστροφή στον Καντ», η οποία δεν διερωτάται για τους όρους με τους οποίους αυτή μπορεί να γίνει δυνατή στις συνθήκες της «μετα-μεταφυσικής σκέψης» (σ. 175). Ο Χάμπερμας υποπίπτει στο ίδιο σφάλμα με τον Καντ, από τον οποίο δηλώνει εντούτοις ότι διαφοροποιείται, όταν κατασκευάζει τον πρακτικό Λόγο κατά το πρότυπο του θεωρητικού, καθώς το κριτήριο της ηθικότητας δεν βρίσκεται εντέλει σε μια αρχή καθολικευσης που δρα ως «γεφυρωτική αρχή» για τους εμπλεκόμενους στους ηθικούς διαλόγους. Είναι υπό αυτή την έννοια που ο Γ.Ξ. εγκραλεί τη διαλογική ηθική του Χάμπερμας για αδιαλλαξία, με συνέπεια αυτή να οδηγείται «στο αδιέξοδο μιας άγονης αντίθεσης ανάμεσα σε έναν διαδικασιακού τύπου οικουμενισμό και σε έναν πολιτισμικό σχετικισμό που τίθεται εκ προοιμίου εκτός του πεδίου της ορθολογικής συζήτησης» (σ. 179).

Σε αυτό το σημείο, ο συγγραφέας περνά σε μια εξίσου διεξοδική πραγμάτευση της φιλοσοφικής ερμηνευτικής του Γκάνταμερ, θέτοντας στο επίκεντρο το *πρόβλημα της ερμηνευτικής εφαρμογής* (σ. 241-377). Η εφαρμογή στον Γκάνταμερ διέπεται από την αρχή της ιστορίας των επενεργειών (Wirkungsgeschichte): «Κατανοώ σημαίνει εφαρμόζω ένα νόημα στη δική μου κατάσταση, στα ερωτήματα που με ταλανίζουν» (σ. 253). Πέραν της ψευδούς αντίθεσης μεταξύ υποκειμενισμού και αντικειμενισμού, το νόημα δεν είναι ποτέ προϊόν μιας υποκειμενικότητας που θέτει εαυτήν αλλά έχει οντολογικό βάρος: δεν είναι τόσο Συνείδηση (Bewusstsein) όσο Είναι (Sein), και μάλιστα πεπερασμένο Είναι. Η φιλοσοφική ερμηνευτική νοείται στο πλαίσιο μιας οντολογίας της περατότητας που αναδεικνύει τόσο την ιστορικότητα όσο και την απεριόριστη ανοικτότητα: το νόημα δεν είναι κάτι που κατέχουμε αλλά κάτι που «μας επισυμβαίνει». Ο οντολογικός αυτός επικαθορισμός του νοήματος, αλλά και της εφαρμογής ως συγκροτη-

τικής στιγμής του κατανοείν, θέτει υπό αμφισβήτηση την αξίωση της καντιανής υπερβατολογικής παράδοσης για θεωρητική θεμελίωση του πρακτικού Λόγου. Εντούτοις, ο αυτοπεριορισμός του πρακτικού Λόγου μέσω της συνάφειας του με ένα έθος δεν σημαίνει την άρνηση της κριτικής ορθολογικότητας – όπως ούτε και η υπόμνηση του αριστοτελικού φρονησιακού ηθικού παραδείγματος διανοίγει την οδό στον σχετικισμό. Εάν η ηθική γνώση, ως γνώση της εκάστοτε συγκεκριμένης κατάστασης, νοείται στο πλαίσιο του σύγχρονου νεοαριστοτελισμού σε αντιπαράθεση με τον οικουμενιστικών αξιώσεων καντιανισμό, αυτή η απλουστευτική θεώρηση δεν αφορά την ερμηνευτική ηθική: «Στη διένεξη Καντ και Νίτσε ο Γκάνταμερ τοποθετείται αναφανδόν υπέρ του οικουμενισμού του Καντ» (σ. 274-5). Αυτό που ο Γκάνταμερ δέχεται από τον Αριστοτέλη είναι η εναντίωση στην πλατωνική νοσηιάρχια και η επεξεργασία ενός μοντέλου ηθικής γνώσης που διαφοροποιείται από τη θεωρητική. Γι' αυτό και θα είχε νόημα να δούμε την αριστοτελική *φρόνησιν* ως μια «πρακτική κριτική δύναμη», έτσι ώστε οι ηθικές κρίσεις να μπορούν να ενταχθούν στον ιστορικό ορίζοντα της εκάστοτε μεμονωμένης κατάστασης.

Η γκανταμεριανή ερμηνευτική αφομοιώνει ηθικά μοντέλα όπως το αριστοτελικό μοντέλο της *φρονήσεως*, αλλά και την εγγελιανή κριτική του καντιανού φορμαλισμού, στην κατεύθυνση ενός *κριτικού ερμηνευτικού πλουραλισμού* (σ. 291-2). Τον ίδιο κριτικό προσανατολισμό οφείλουμε να αναγνωρίσουμε, κατά τον Γ.Ξ., και στον τρόπο με τον οποίο η ερμηνευτική πραγματεύεται το θέμα της χρονικής απόστασης στην κατανόηση μιας παράδοσης. Η «σύντηξη οριζόντων» πρέπει να εννοηθεί στο πλαίσιο μιας διαλογικής θεώρησης της γνώσης και της αλήθειας πέραν τόσο του υποκειμενοκεντρισμού όσο και του δογματισμού της μιας και μοναδικής παράδοσης που εγείρει αξιώσεις αυθεντίας. Η αναγνώριση της παράδοσης είναι μια κριτικού τύπου αναγνώριση, κάτι που ο διαφωτιστής εμποδίζεται να δει λόγω της προκατάληψης του έναντι των προκαταλήψεων. Αυτό που μας διδάσκει η φιλοσοφική ερμηνευτική δεν είναι άλλο από την αξία του διαλόγου που αναδεικνύεται σε ανώτερη μορφή ορθολογικότητας (σ. 313-4). Τόσο ο διάλογος ως μέσο συνεννόησης όσο και ο εσωτερικός διάλογος συνιστούν μορφές μιας κριτικά ιδωμένης γνωστικής δύναμης που έχει συνείδηση των ορίων της: δεν είναι τυχαίο ότι φιλοσοφικό πρότυπο του Γκάνταμερ δεν είναι ούτε ο Πλάτωνας ούτε ο Αυγουστίνος αλλά ο Καντ της κριτικής αναστοχαστικής δύναμης. Ο μετασχηματισμός της ερμηνευτικής σε «πρώτη φιλοσοφία» θέτει στο περιθώριο τη θεμελιοκρατία της μεταφυσικής απολυταρχίας (μια μορφή της οποίας είναι και η καντιανών καταβολών κριτική κοινωνική θεωρία στον Χάμπερμας) και αναδεικνύει, με οντολογικούς και όχι ειδικά γνωσιοθεωρητικούς όρους, την *περατότητα* ως νέο οικουμενικό ορίζοντα της φιλοσοφίας. Η διαλογική υφή της γνώσης μαρτυρεί τη θεμελιώδη περατότητά της και αναδεικνύει ένα ιδεώδες αμοιβαίας κατανόησης που συμπλέκει άρρηκτα τη φρονησιακού τύπου ηθική γνώση με τη νεωτερική αρχή της ελευθερίας (σ. 335).

Στη τρίτη και τελευταία μελέτη του βιβλίου, ο συγγραφέας αναζητά τις εκλεκτικές συγγένειες μεταξύ Γκάνταμερ και Χάμπερμας, ξεκινώντας από την παραδοχή της προβληματικότητας που χαρακτηρίζει τη σχέση κοινωνικής θεωρίας και θεωρίας της γλώσσας.

Η δεύτερη φάση της χαμπερμασιανής κοινωνικής θεωρίας αντλεί πολλά στοιχεία από την αντιπαράθεσή της με την ερμηνευτική, όπως την παραδοχή της ιστορικότητας της γλωσσικά αρθρωμένης κατανόησης. Στην πραγματικότητα, οι ουσιώδεις διαφορές μεταξύ των δύο θεωριών τοποθετούνται αποκλειστικά στο μεταθεωρητικό επίπεδο. Ένα τέτοιο μεταθεωρητικό διακύβευμα είναι η σχέση μεταξύ κατανόησης (Verständnis) και συμφωνίας (Einverständnis) ή συνεννόησης (Verständigung). Αναδεικνύοντας τη συμφωνία σε ιδεώδη, παραδειγματική περίπτωση του κατανοείν, ο Χάμπερμας έρχεται σε ρήξη με τον Γκάνταμερ, ο οποίος υποστηρίζει ότι, σε συνθήκες *πραγματικής* επικοινωνίας, δεν είναι απαραίτητο να θεωρήσουμε την επίτευξη συμφωνίας ουσία της γλώσσας. Δεν συντρέχει κανένας λόγος ο διάλογος να οδηγεί στη συναίνεση, ούτε η μη συναίνεση να οδηγεί κατ' ανάγκην στη βία: η συμφωνία δεν θα πρέπει να συνιστά τον ιδεώδη και αντιγεγονικό όρο του διαλόγου και των αξιώσεων εγκυρότητας που εγείρει η αλήθεια στο πλαίσιο του αλλά, αντιθέτως, η συμφωνία οφείλει να εμφανίζεται ως συγκυριακό προϊόν του διαλόγου (σ. 438).

Το επίμαχο θέμα εδώ δεν είναι άλλο από το επιστημολογικό στάτους των ιδανικεύσεων, οι οποίες, αντί να ενισχύουν, εξασθενίζουν το κριτικό απόθεμα του Λόγου, καθώς ο αντιπραγματικός τους χαρακτήρας (σε αντίθεση με όσα πρεσβεύει ο Χάμπερμας) τις κάνει να μην έχουν καμία αξίωση εγκυρότητας σε καταστάσεις πραγματικής ηθικής διαφωνίας ή σύγκρουσης. Τα επιστημολογικά ερωτήματα που τίθενται εδώ δεν στερούνται ηθικοπολιτικών συνεπειών, μια και ο μονιστικός οικουμενισμός που προκρίνει ο Χάμπερμας στη βάση των αντιπραγματικών ιδανικεύσεων παρουσιάζει κατά την εφαρμογή του σοβαρά προβλήματα. Στο μέτρο που λειτουργεί ως καντιανού τύπου ρυθμιστικό ιδεώδες, ο μονιστικός οικουμενισμός διαιωνίζει τα προβλήματα της νεωτερικής φιλοσοφίας της συνείδησης. Αντιθέτως, η ερμηνευτική εισάγει ένα μοντέλο «τριγωνισμού» –«εγώ», «εσύ», «Αυτό»– που προάγει την κριτική λειτουργία του Λόγου μέσα από την αναμέτρηση των ερμηνευτικών οριζόντων των δρώντων. Κρίσιμο είναι το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Γιώργος Ξηροπαΐδης για τον τρόπο που η ερμηνευτική στον Γκάνταμερ ίσταται έναντι της νεωτερικότητας: «ο ερμηνευτικός αναστοχασμός, κριτικά κατανοημένος, αποτελεί μια ειδική νεωτερική μορφή αναστοχασμού η οποία ανήκει στη συνάφεια ενός διαφωτισμού του διαφωτισμού για τον ίδιο του τον εαυτό... Ο ερμηνευτικός διαφωτισμός είναι η ριζικοποιημένη κριτική της μεταφυσικής» (σ. 543-4).

Η μελέτη του Γ.Ξ. χαρακτηρίζεται από κάποιες βασικές αρετές που την καθιστούν μοναδική στη ελληνική φιλοσοφική εργογραφία τόσο λόγω του εύρους των προβληματικών που πραγματεύεται όσο και λόγω της κριτικής ματιάς με την οποία τις θεωρεί. Πεδία της σύγχρονης φιλοσοφίας τόσο διαφορετικά όσο η φιλοσοφία της γλώσσας, η επιστημολογία, η ηθική, η πολιτική φιλοσοφία, η αισθητική βρίσκουν τη θέση τους στις τρεις μελέτες που συναπαρτίζουν το βιβλίο. Η πολυσχιδία των αναφορών σε πρόσωπα και πράγματα δεν στερεί εντούτοις το βιβλίο από μια συμπαγή και συνεκτική επιχειρηματολογία, την οποία ο συγγραφέας επεξεργάζεται με πολλαπλές ευκαιρίες. Από τον Βίτγκενσταϊν στον Χάιντεγκερ και από τον Ταιήλορ στον Ντερριντά, ο Γ.Ξ. χαρτογρα-

φεί τη «διαμάχη των ερμηνειών» στο περιβάλλον της όψιμης νεωτερικότητας, χωρίς να παραγνωρίζει το βάρος της ιστορικής κληρονομιάς ούτε τη συστηματική περιπλοκότητα του θέματος. Η σαφήνεια της διατύπωσης και η επιχειρηματολογική επάρκεια ισορροπούν με επιτυχία ως αντίβαρο στο μεγάλο και συχνά δυσθεώρητο εύρος των ζητημάτων που εγείρει «η διαμάχη των ερμηνειών». Η παραδειγματική αναφορά στον τρόπο με τον οποίο διεξήχθη η διαμάχη αυτή μεταξύ του Χάμπερμας και του Γκάνταμερ, όχι μόνο στα στενά πλαίσια της χρονικά εντοπισμένης αντιπαράθεσής τους αλλά, και κυρίως, πέραν αυτών, αναδεικνύει την εμβέλειά της. Αυτή είναι κατά τη γνώμη μας και η πολύτιμη συμβολή της μονογραφίας του Γ.Ξ. στην πρόσληψη και επεξεργασία του θέματος αυτού από την επιστημονική κοινότητα της χώρας μας, καθώς προσφέρει τον οδηγητικό μίτο για τη διάνοιξη ενός γόνιμου πεδίου φιλοσοφικού διαλόγου.

Δημοσιεύθηκε: 2.4.2009

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Μαγγίνη, Γ.: (Βιβλιοκρισία του:) Γιώργος Ξηροπαΐδης: *Η διαμάχη των ερμηνειών. Γκάνταμερ – Χάμπερμας* (Αθήνα: Πόλις 2008). *Κριτικά* 2009-03, <<http://www.philosophica.gr/critica/2009-03.html>>.